

Агуулга

ӨМНӨТГӨЛ.....	3-4
I. ХЭЭРИЙН ХАЙГУУЛ СУДАЛГААНД ХАМРАГДСАН НУТАГ, АРГА ЗҮЙ, ХЭРЭГЛЭХҮҮН.....	5-12
1.1. Судалгаанд хамрагдсан нутгийн байгаль, цаг уурын онцлог.....	5-6
1.2. Арга зүй, хэрэглэхүүн.....	8-10
1.3. Судалгаанд хамрагдсан нутгийн танилцуулга.....	10-12
II. ЯНГИР ЯМААНЫТАРХАЦ, БАЙРШИЛ, ТОО ТОЛГОЙ, ЭКОЛОГИ, БИОЛОГИ, “УЛААН АРГАЛАНТ” АГНУУРЫН БҮС НУТАГТ ХИЙСЭН СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ҮР ДҮН.....	12-18
2.1. Янгир ямааны (<i>Capra sibirica</i>) тархац, байршил, тоо толгой.....	12-13
2.2. “Улаан аргалант” агнуурын бүс нутгийн янгир ямааны тархац,байршил, тоо толгой, сүргийн бүтэц.....	13-18
III. АГНУУРЫН ХӨХТӨН АМЬТДЫН ТАРХАЦ, БАЙРШИЛ, ТОО ТОЛГОЙ НӨӨЦӨД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ ҮНДСЭН ХҮЧИН ЗҮЙЛ.....	19-20
3.1.Байгалийн хүчин зүйлийн нөлөөлөл.....	19-20
3.2.Хүний үйл ажиллагааны нөлөөлөл.....	20
IV. АГНУУРЫН ХӨХТӨН АМЬТДЫГ ХАМГААЛАХ, ЗОХИСТОЙ АШИГЛАХ МЕНЕЖМЕНТИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ.....	20-24
ДҮГНЭЛТ.....	24
САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ.....	25
АШИГЛАСАН БҮТЭЭЛИЙН ЖАГСААЛТ.....	26

ӨМНӨТГӨЛ

Монгол улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн «Байгалийн нөөцийг тогтоож, эдийн засгийн үнэлгээ хийсний үндсэн дээр тэдгээрийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх механизмыг бүрдүүлнэ» гэсэн заалт болон Төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлогын «Ан, амьтны тоо байршил, агнуурын нөөцийг нь судалж экологи-эдийн засгийн үнэлгээний үндсэн дээр аж ахуйн ач холбогдол, ашиглалтын хэлбэр, зохион байгуулалтыг нь бүсчлэн тогтоож, хэвийн өсөлт үржилтийг нь алдагдуулалгүй зохистой ашиглана» гэсэн заалтыг хэрэгжүүлэхэд агнуур зохион байгуулалтын үндэслэлийг боловсруулах ажил гол үүрэг гүйцэтгэнэ.

“Амьтны тухай” хуулийн 5-р зүйлийн 4.3 дахь хэсгийн “амьтны нөөцийг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх зорилгоор тодорхой агнуурын бүс нутгийг орон нутгийн хамгаалалтад авах”, мөн хуулийн 21-р зүйлийн 4 дэх хэсгийн “Агнуурын нөөцийг хамгаалах зорилго бүхий мэргэжлийн байгууллагань агнуурын нөөц, түүний тооллого бүртгэл, агнуур зохион байгуулалтын ажлыг улс, орон нутгийн болон иргэн, хуулийн этгээдийн захиалга, хөрөнгөөр гүйцэтгэх, тэдгээрийн ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулах, мөн хуулийн 23-р зүйлийн 1 дэх хэсгийн “Агнуур зохион байгуулалтын тайлан, дүгнэлт болон 5.3.2-т заасан ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөнд агнуурын бүс нутгийн хэмжээ, хил хязгаарыг аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн хэмжээнд тогтоож өгсөн байна” гэсэн заалтуудыг үндэслэл болгон Баянхонгор аймгийн БОАЖГ-ын захиалгаар байгаль орчны мэргэжлийн байгууллага “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ нь тус аймгийн нутагт ерөнхий агнуур зохион байгуулалтын судалгааны ажлыг 2013 онд гүйцэтгэн, тус аймгийн агнуурын эдэлбэр нутгийн хэмжээ, хилийн цэсийг тодруулан гаргасан байна.

Тус аймгийн агнуурын ач холбогдолтой амьтдын өнөөгийн тоо толгой, тархац байршил, нүүдэл шилжилтийн талаар судалж, шинэ мэдээгээр баяжуулан цаашдын хамгааллын менежментэд ашиглах зорилгоор “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ -ийн судлаачид Баянхонгор аймгийн ерөнхий агнуур зохион байгуулалтын судалгааг 2013 онд гүйцэтгэн, тус нутагт тархсан агнуурын хөхтөн амьтдын мэдээллийг нэгтгэн цэгцэлжээ. Хэдийгээр тус аймгийн нутагт өмнө нь агнуур зохион байгуулалтын судалгаа нэг бус удаа хийгдэж байсан ч ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөө боловсрогдож байсан нь үгүй бөгөөд энэхүү ерөнхий агнуур зохион байгуулалтын судалгаанд түшиглэн тус аймгийн ан агнуурын менежментийг төлөвлөгөөг боловсруулсан нь чухал үр дүнтэй ажил болсон билээ.

Монгол улсын Засгийн газрын 2013 оны 93-р тогтоолын 1-р хавсралтаар шинэчлэн батлагдсан Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журмын 1.3, 2.3-т заасны дагуу “Тухайн агнуурын бүс нутгийн менежментийг хариуцагч иргэн, хуулийн этгээд нь нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын судалгаа, ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг мэргэжлийн байгууллагаар хийлгэн сумын иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаар, сум дамжсан агнуурын бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөөг аймгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлнэ” гэсэн заалтын дагуу Баянхонгор аймгийн “Улаан аргалант” агнуурын бүс нутгийн менежментийг хариуцаж буй “Нүүдэлч салхи” ХХК нь тус аймгийн Баацагаан сумын агнуурын эдэлбэр нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын судалгааг хийх ажлыг гүйцэтгүүлэх гэрээ байгуулсаны дагуу байгаль орчны мэргэжлийн байгууллага болох “Эко үйлчилгээ” ТББ судлаачид дээрх нэр бүхий сумын нутагт хээрийн хайгуул судалгааг хийж гүйцэтгэлээ.

I. ХЭЭРИЙН ХАЙГУУЛ СУДАЛГААНД ХАМРАГДСАН НУТАГ, АРГА ЗҮЙ, ХЭРЭГЛЭХҮҮН

1.1. СУДАЛГААНД ХАМРАГДСАН НУТГИЙН БАЙГАЛЬ, ЦАГ УУР, НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ОНЦЛОГ

Баянхонгор аймгийн Баацагаан сум нь 1713-1921 онд Халхын Сайн ноён хан аймгийн Дархан гүний хошуу гэж нэрлэгдэж байв. Тус сум нь 1924-1925 онд Цэцэрлэг Мандал аймгийн Цагааннуур суманд, 1931 онд Архангай аймгийн Баянхонгор уулын хошууны Цагаан гол суманд, 1934 онд Өвөрхангай аймгийн Цагаан гол суманд, 1934 онд Архангай аймгийн Баянцагаан голсуманд, 1941 онд Баянхонгор аймгийн Баянцагаан гол суманд тус тус харъяалагдаж байгаад 1942 онд Баянхонгор аймгийн Баацагаан сум нэртэй болжээ. Цэцэрлэг Мандал аймгийн Баянхонгор хайрхан уулын Цагаан гол сумын төв нь анх Баянсайраас урагш 5 км орчим Үхэгхашаат гэдэг газар байснаа 1935 онд одоогийн Баянсайр хэмээх газар төвлөрчээ. Тус сум нь 1973 онд БНМАУ-ын төрийн дээд шагнал “Алтан гадас” одонгоор шагнагдсан. Сумын төв нь аймгийн төвөөс 145 км, Улаанбаатар хотоос 780 км зайтай. Хойд талаараа Бууцагаан, Бөмбөгөр, Баян-Овоо, урд талаараа Жинст, Баянцагаан сумтай хиллэдэг.

Баацагаан сумын нутаг дэвсгэрийн бүтэц, бүрэлдэхүүн.

Тус сум нь 74,7 мянган га нутагтай. 1.Хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газар–74,4 мян. Га 2. Зам шугам шүлжээний газар–0.357 мян. Га 3.Усны эдэлбэр газар–2.6 мян. Га 4.Тусгай хамгаалалттай газар–000.3 мян. Га, 5.Хот суурин, зам, шугам сүлжээний эдэлбэр газар– 00.88 мян. Га.

Газрын гадарга. Тал хээр, говь хосолсон өргөн уудам нутагтай. Монгол Алтайн нурууны салбар Хар Аргалант, Дунд Аргалант, Улаан Аргалант зэрэгуул нурууд нь далайн түвшнээс 800-1000 м орчим өндөрлөгт оршино. Хамгийн өндөр цэг нь Цанхирын оргил бөгөөд далайн түвшнээс дээш 3000 м өргөгдсөн. Хэрсэнгийн тал, Улаан шалын хоолой зэрэг 60-100 км урт, 25-30 км өргөн уудам нутгийг хамарсан тал хөндийтэй.

Гадаргын ус, гол, горхи, нуур. Говийн үзэсгэлэнт Бөөнцагаан нуур нь Монгол Улсын нууруудаас эхний долоод ордог бөгөөд сумын бүх дэвсгэр нутгийн таван хувийг эзэлдэг.

Түүний талбай 240 км², хамгийн урт нь 24 км, өргөн нь 16 км, усны мандал далайн түвшнээс дээш 1336 метрт оршино. Энэ нуурт хангайн нурууны өмнөт хажуугаас эх авч урсах Байдраг гол цутгадаг. Байдраг голын нийт урт нь Бөөнцагаан нуур хүртэл 295 км, Адгийн цагаан нуурыг хүртэл 310 км үргэлжилнэ. 1957 оны газар хөдлөлтөөс хойш нуурын ус нэлээд ихэссэн гэдэг. Гэвч сүүлийн үед Байдрагийн эх сав болсон Байдраг голын орчимд алтны

уурхай олон тоогоор ажилласнаас голын ус багасч, улмаар Бөөнцагаан нуур ширгэх аюул нүүрлэж байгаа. Түүнчлэн Далан түрүү, Нарийн, Жаргалант, Баянбулаг, Цутгалан, Тарваган зэрэг томоохон гол, горхи, Байдрагийн цутгалангийн Хар усны хүйтэн рашаан, булагуудтай.

Заган ой. Манханы заган ой нь 3121 га талбайтай, Бөөнцагаан нуурын баруун урд зүгээс баруун хойд үзүүр хүртэл тархсан залуу заган ой юм. Мөн Бөөнцагаан нуурын эрэг хавиар залуу заг байдаг.

Ан амьтан, өвс ургамал. Дэлхийд ховордсон аргаль, ирвэс, янгир, хар хойлог, шилүүс зэрэг ан амьтадтай. Ёл, тас, хун, хөх дэглий, тоодог зэрэг шувуудтай. Зүүн нуурын мянган шувууны үүр хэмээх нуурын аралд ургах зэгсэнд 70 орчим зүйлийн шувууд хавар нүүдэллэн ирж үр төлөө бойжуулан намартаа буцдаг. Бэлчээрийн ургамалд харгана, монгол өвс, таана, агь, дэрс голлодог. Бөөнцагаан нуур, Байдраг голд алтайн сугас зэрэг зарим төрлийн загас жараахай амьдардаг.

Цаг уур. Сумын цаг уурын байдал нь ихэвчлэн үүлгүй цэлмэг байдаг. Агаар мандлын тунадас бага хэмжээгээр унадаг, хуурай агаартай, эрс тэс уур амьсгалтай. Жилд дунджаар 189 мм тунадас бууна. Хамгийн хүйтэн нь -36,3 градус, хамгийн халуун нь +36,3 градус болно. Бараг жилийн туршид баруун ба баруун хойноос салхилдаг. Салхины хурд олон жилийн дундажаар секундэд 20 м байх ба зарим үед секундэд 25 м ба түүнээс дээш хүчтэй салхилдаг.

Нийгэм эдийн засгийн байдал

Байгалийн нөөц баялаг. Зүүн хаяа, Баруун хаяа, Харз, Бунхан сайр, Таван элс зэрэг 700 га орчим талбай бүхий нутагт урал чихэр өвс ургадаг. Чихэр өвсийг 2002 оны үед 30 тн хүртэл ашиглуулж байсан ба тухайн бүс нутгийн багийн иргэдийн оролцоотойгоор БИНХ-ын шийдвэр гаргуулан 2009 онд “Бридж” групп-д 15 тн ашиглуулсан зэрэг нь сүүлийн үед чихэр өвсний нөөц багасахад хүргээд байна. Мөн таван салаа, хөх дэгд, шар дэгд, тарваган шийр, гоёо, лидэр зэрэг эмийн ургамалтай. Холбоогийн өнгө өнгийн зосон шороо, Жаргалант, Хөөврийн нуурын давс, баруун хаяагийн малын хужиртай. Өнчин цахирын шохойн чулуу, Холбоогийн Тээгийн гөлтгөнө болон сайн чанарын шавар, хайрга, боржин, шороон будгийг орон нутгийн чанартайгаар ашигладаг. Алт, оюу, хадан цагаан хлоридтой занар, зэсийн ногоолин, цагаан жонш, галт уулын хүчиллэг чулуу элбэг боловч нөөцийг нь гүйцэд тогтоогоогүй байна.

Сумын төвөөс: Барилгын шавар, нарийн хайрганы орд-3 км, Цахир уулын баруун хойт хөндийн нүүрс-47 км, Шандын сайрын шатдаг занар-27 км, Хонхор цагаан худгийн (Улаан Аргалан) төмөр-26 км, Хөтөл шанд худгийн (Улаан Аргалант) зэс-31 км, Цахир худгийн зэс

– 43 км, Хөөт сүүжийн фосфор–42 км, Зогсоо цахирын шохойн чулуу–51 км, Дунд уулын хайлшийн цахир (кварц) - 22 км.

Хүн ам зүй, хүний нөөц. Манай нутгийнхны нэгэн өвөрмөц онцлог бол овог удмаараа бахархах, үе үеийн хөгжил дэвшилд тэд нутаг хошуу, овог удмаараа илүү ихийг бүтээхийн төлөө санаачлага гарган ажиллаж ирсэн уламжлалтай. Тус сум 2009 оны жилийн эцсийн байдлаар 955 өрх, 3382 суурин хүн амтай. Үүнээс 1105 буюу 32,6 хувь нь 0-15 насны хүүхэд, 2152 буюу 63,6 хувь нь 16-55 нас хүртлэх хөдөлмөрийн насны хүн, 125 буюу 3,7 хувь нь 55-аас дээш насны хүмүүс байна. Нийт өрхийн 11 хувьд өрх толгойлсон эмэгтэйчүүд байна. Нийт иргэдийн 50.5 хувийг эмэгтэйчүүд эзэлдэг. Сумын иргэд бүхэлдээ төв халхынхан байдаг. Төрийн албанд ажиллагсад 108 байгаа 65 хувь нь эмэгтэй албан хаагчид байна.

Мал аж ахуй. Сумын эдийн засагт хөдөө аж ахуйн салбар, үүний дотор мал аж ахуй нь хөдөлмөр эрхлэлт, түүхий эд бүтээгдэхүүнээрээ жинтэй байр суурь эзэлдэг. Мал сүрэг сүүлийн 6 жилд тогтвортой өсч, 2009 оны жилийн эцэст 187,3 мянган мал тоолуулсны дотор тэмээ -1701, адуу -3818, үхэр -3123, хонь-29270, ямаа -149374 байна. Малын тоо толгой, ямаан сүргээрээ аймагтаа тэргүүлж байна.

Газар тариалан. 1990 оноос өмнө “Чойбалсангийн зам” нэгдэл нь газар тариалан эрхэлж, ногоо бригадыг 25 ажилтантай байгуулж, Хөх эрэг, Хэрсэнгийн 30 га талбайд төмс хүнсний ногоо, малын тэжээлийн ургамал тариалж байсан уламжлалтай. Мөн Адгийн цагааны тэжээлийн аж ахуйд малын тэжээл тариалж байсан. 1990 оны хувьчлалаас хойш газар тариалангийн үйлдвэрлэл зогсонги байдалд орсон ч 2002 оноос иргэд, аж ахуйн нэгж, албан байгууллагууд өөрсдийн боломжид тулгуурлан ажилласнаар газар тариалан сэргэж байна. Нутгийн захиргааны байгууллагын бодлого, “Адра”, “ЖИ-СИ-ЭС” олон улсын байгууллагын тусламж, иргэдийн санаачлагаар Хөх эрэгийн 8 га талбайд 30 гаруй өрх, 3 аж ахуйн нэгж, 2 байгууллага төмс хүнсний ногоог тариалж, жилдээ 10 гаруй тонн төмс, хүнсний ногоо хураан авч дотоодын зах зээлд нийлүүлж байна. Цаашид газар тариалангийн салбарыг хөгжүүлэх, сумын иргэдийн хүнсний ногооны хэрэгцээг дотоодоос хангах, иргэдийн орлогыг нэмэгдүүлэх зорилгоор “Талын худагт” шинээр худаг гаргаж 3,5 га талбайг хашаажуулаад байна.

Байгаль орчин, аялал жуулчлал. Бөөнцагаан нуур, Муруйн хадан хавцал, Дэвхрэгийн шанд, Эхэн, Холбоо, Их Жаргалан, Шийхэр, Таван элсний нүцгэн элсэн манханууд, Улаан аргалантын Улаан хаалга, Ноён Богдын сэнжит хад, Дунгийн ясан овоо, Духийн яст мэлхийн чулуужсан яс, Хар нүдэнгийн наадам толгой зэрэг үзэсгэлэнт газруудтай. Байдрагийн голын

Цутгалангийн баруун дэнжийн хүн чулуун хөшөө, Бөөнцагаан нуурын баруун тал дахь Чингисийн гүүн зэлний гадас хэмээх хоорондоо 30 км зайтай хөшөөнүүд, Таван элс, Улаан хаалганы эртний чулуун зэвсэгийн булшнууд, Зодох, Хөвшихийн тээгийн ар өврийн хирэгсүүр, чулуун хөшөөнүүд, Бөөнцагаан нуур, Жаргалант голын овоо болон Монгол овоо зэрэг түүх соёлын дурсгалууд олонтой. Эдгээрийг түшиглэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой.

1.2. АРГА ЗҮЙ, ХЭРЭГЛЭХҮҮН

Баянхонгор аймгийн Баацагаансумын “Улаан аргалант” агнуурын бүс нутагт хийгдсэн судалгаагаар нийт нутгийн 87,1%-ийг хамруулан байгаль орчны мэргэжлийн байгууллага болох “Эко үйлчилгээ” ТББ, “Нүүдэлч салхи” ХХК-ны төлөөлөл, сумын байгаль орчны байцаагч, жолооч нарын хамтарсан баг нийт 10 хүн/хоногийн хээрийн судалгааны ажлыг гүйцэтгэв.

Бэлтгэл ажлын хүрээнд: Агнуур зохион байгуулалт хийх газрын байгаль цаг уурын онцлогтой холбогдолтой мэдээлэл цуглуулан, аймгийн ерөнхий агнуур зохион байгуулалтын ажлын тайлантай танилцсан. Агнуурын бүс нутгийн, хил, хэмжээ, судалгаанд хэрэглэх арга зүйг боловсруулан, түүний дагуу цэгэн ажиглалт хийх газруудыг Arc GIS 10.1-ийн, түүний Hawth's tools өргөтгөлийг ашиглан нутаг дэвсгэрийн хил, хэмжээ, сонгосон болно. Хээрийн судалгааны үед мөрдөх заавар, аргачлал, маягт болон судалгаанд ашиглагдах 1:100.000 масштаб бүхий газрын зурагт цэгэн судалгаа хийх газрын координат болон агнуурын бүс нутгийн хилийг давхцуулан хэвлэж, ажлын зураг бэлтгэсэн.

Хээрийн судалгааны ажлын хүрээнд: Нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын судалгааг ШУА-дээ Аидидаа бид дүүжүүлсэнд үлдээдэг ахьд өөдө оёуёоүй аадаанай “Монгол орны хөхтөн амьтдын экологи биологийн судалгааны нэгдсэн арга зүй”, “Монгол орны уулын туруутан амьтдын нөөцийг тогтоох арга зүй” дурдагдсан зурвас замлалын болон цэгэн ажиглалтын судалгаа хийх аргачлалын дагуу гүйцэтгэлээ.

Судалгааны арга зүйг тухайн амьтныхаа зан төрх, экологи, биологийн онцлогтой уялдуулан сонгон авсан бөгөөд сорилын талбайд ажиглалт, судалгаа хийх цэг, замлал нь тухайн амьтны амьдрах орчныг бүрэн хамарсан байхад анхаарч байв.

Хээрийн хайгуул судалгааны явцад агнуурын бүс нутагт бүртгэгдсэн ан амьтдын зүйлийн бүрдэл, аргаль хонь болон янгир ямааны биологийн болон агнуурын нөөц, нөхөн үржлийн байдал, нас хүйсний бүтэц, тархац байршил нутаг зэрэг мэдээллийг урьдчилан бэлтгэсэн хүснэгтэнд тэмдэглэн авч байв.

Хэдийгээр судалгааны арга зүйн хүснэгтүүд тухайн арга зүйн онцлогоос хамааран ялгаатай боловч доор дурдсан мэдээллийг цуглуулсан байхад анхаарав. Үүнд:

- Ажиглагчаас амьтан хүртэлх зай (w), өнцөг (θ), ажиглалт хийсэн хугацаа (t)
- Зурвас замлалын арга хэрэглэж байгаа үед эхлэл ба төгсгөлийн цэг
- Аль болох тухайн зүйл амьтны сүргийн бүтцийг нас хүйсээр ялган тэмдэглэсэн байх
- Тухайн амьтны амьдрах орчны мэдээллийн хүснэгтийг аль болох үнэн зөв бөглөсөн байх

Агнуурын бүс нутагт байрлах уурхай, дэд бүтэц, айл өрх, мал зэрэг агнуурын санд нөлөөлж байгаа хүчин зүйлийн нөлөөллийн хүчийг тодорхойлох мэдээлэл цуглуулсанаас гадна орон нутгийн мэргэжилтэн, байгаль хамгаалагч, байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч болон иргэдээс ан амьтны байршил, нөөцөд нөлөөлөх хүчин зүйл, шилжилт хөдөлгөөн, ашиглалтын талаар аман судалгаа авч байв.

Янгир ямааны тархац нутгийг тодорхойлсон байдал. Биологийн хүрээлэнгийн болон бусад байгууллага, эрдэмтдийн багийн төсөл хөтөлбөрийн шугамаар тухайн бүс нутагт 2013 онд хийж гүйцэтгэсэн ажлын тайлан мэдээллийг хээрийн судалгааны үеэр ажлын зурагт буулгасан тархцын зураглалтай харьцуулан Янгир ямааны тархцыг ArcGIS 10.1 программ дээр 1:100.000 масштабтай суурь зураг ашиглан компьютерт оруулсан. Түүнчлэн хээрийн хайгуул судалгаагаар цуглуулсан мэдээ материалыг орон нутгийн иргэдийн тодорхойлсон тархац, байршлын зурагтай харьцуулан үзэж, холбогдох засварыг хийн агнуурын бүс нутгаар ангилсан.

Боловсруулалт хийсэн байдал. Nöäæäääí û ðàëääëä ääçðú í çóðäëéí ArcGIS 10.1, áíëîí °ìí° ðáäëä÷äúí ðëëñýí ðáäëäääíû öýðýäëýð¿íðýé ðäðüöóëäí ðîäðîîæ, ýð öýðýäëýð¿íëëä êîîüðäðäëéí Excel, Arcview 10.1 îðîäàìì àðëäëäí áíëîîñðóóëä.

Öýðëëí ðáäëäääíû ¿äýð ðëëñýí á¿ð àæëãëäëðúí öýä¿äëëä ArcGIS (ESRI, Inc.) àðëäëäí ääçðúí çóðääð áóóëääæ àæëäëñäí íëëð ðàëääëä ArcGIS 10.1, Kernel Home range өргөтгөл болон уламжлалт арга зүйн дагуу аìüðàí ðäðàгдах магадлал хамгийн ëð áàëö (цэгэн ажиглалтын хувьд ажиглагчаас амьтан хүртэлх зайг ашиглан $S=2R^2 \cdot \pi$ томъёогоор) çóðääñíû °ðä°íëëä замлалын íëëð ððäàäð ¿ðæ¿¿ëýí судалгаанд хамрагдсан ðàëääëí öýíæýýã ääðää.

Ýöýñð íü ç¿ëë ðóñ á¿ðëëí ðóäüä ажиглагчаас амьтан хүртэлх зайн хэмжигдхүүний 0 çàëíäññ ýðëýí ðäððäð îäðîäíäëëöëýð çàëí ðäððäëð $f(0)$, àìüðàí ðäðäääð ìääääëä (n/L), ñ¿ðäëëí öýíæýý $E(s)$. çýðäëëä àðëäëäí 1-ð ðîîü, îäîîð áíäíæ íýäðëë (D) ðîîöîîëä

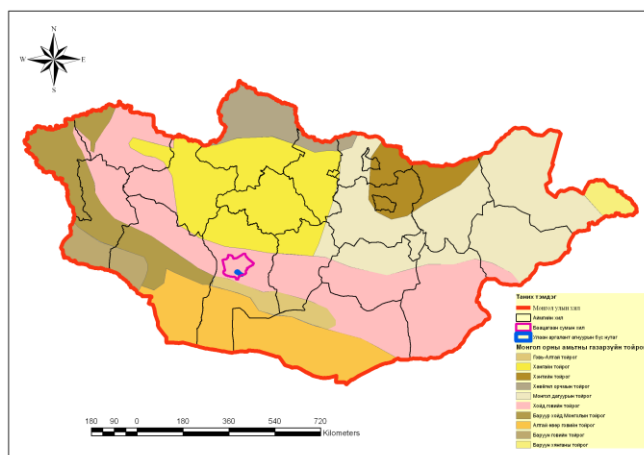
āāōāēāā. Ōîîēîāāñîí àìùòàúí íyāøēē D -ā nōāāēāāāîû òāēāāēā ĸðæĸææ îēēò òîî òîēāîē
 (N)-ā îēîâ.

ÝíýðĹĹ ðàĕĕàíāĕĕí ðýðýāĕýðĹĹí íú ðýððĕĕí ðāĕāóĕĕ nóāāĕāāāāāð àìùðàí ðíîĕñíí
 áĹððāýĕ, àĕĕāĕāñàí āāðĕìð, íðíí íðāĕĕí ĕðāýā, āāĕāāĕü ðāìāāāĕāā÷ĕā, çāĕĕðāāāíú
 ðĹìĹĹñýŷñ āāñàí àíĕāðĕĕí ñóāāĕāā, амьтны тархац байршил, бусад холбогдох мэдээллийг
 тэмдэглэсэн ñóāāĕāāāнд хамрагдсан íðāĕĕí 1:100.000 ìāñøðāāðāĕ āāĕð çĹĕí çóðāā āāĕĕāā.

1.2. СУДАЛГАА ХИЙГДСЭН НУТГИЙН ТАНИЛЦУУЛГА

Хээрийн судалгаанд хамрагдсан “Улаан аргалант” агнуурын бүс, түүний орчмын нутаг нь Баянхонгор аймгийн Баацагаан сумын урд хилийн дагуу нийт 106,74 км² нутгийг эзлэн оршино. Тус агнуурын бүс нутагт $\hat{I}\hat{e}\hat{i}\hat{i}\hat{o}\hat{e}\hat{n}\hat{u}\hat{i}\hat{a}\hat{i}\hat{e}\hat{i}\hat{i}\hat{i}\hat{i}\hat{a}\hat{i}\hat{e}\hat{o}\hat{n}\hat{u}\hat{i}\hat{o}\hat{e}\hat{a}\hat{a}\hat{i}\hat{i}\hat{i}\hat{i}\hat{i}\hat{a}\hat{i}\hat{o}\hat{n}\hat{i}\hat{i}\hat{i}\hat{i}\hat{i}\hat{o}\hat{e}\hat{a}\hat{i}\hat{o}\hat{o}\hat{o}\hat{e}\hat{a}\hat{a}\hat{e}\hat{i}\hat{o}\hat{e}\hat{o}\hat{i}\hat{e}\hat{i}\hat{i}\hat{i}\hat{c}\hat{z}\hat{e}\hat{e}\hat{e}\hat{e}\hat{i}\hat{o}\hat{i}\hat{a}\hat{i}\hat{o}\hat{o}\hat{a}\hat{i}\hat{a}\hat{z}\hat{o}\hat{e}\hat{e}$ цогцолборт газрын орчны бүсэд хамрагдаж байгаагаас үүдэн судалгаанд хамрагдсан нутаг нь ан амьтны төрөл зүйлээр баялаг нутаг билээ. “Улаан аргалант” АБН нь Амьтны газар зүйн мужлалаар Уулархаг азийн дэд их муж, Монгол Төвдийн мужийн ойт хээрийн дэд мужийн Хойд говийн тойрогт хамрагддаг.

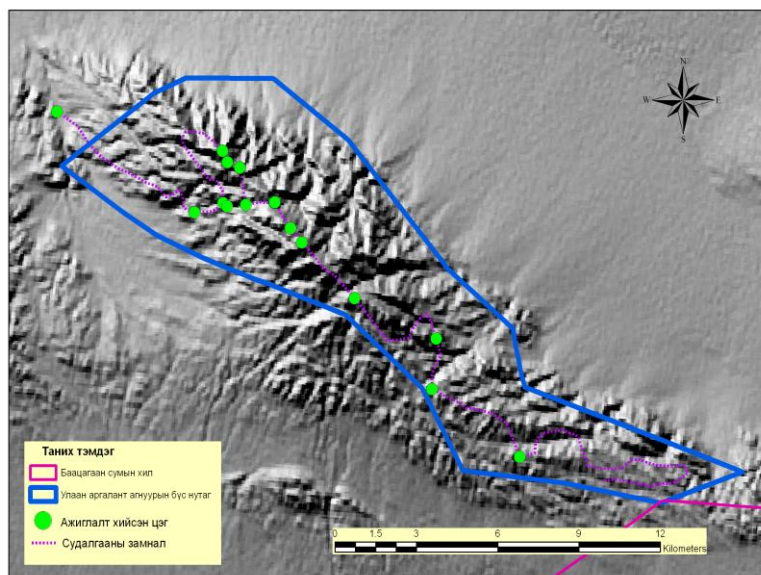
Газар зүйн байршил, газрын гадарга. “Улаан аргалант” АБН нь Монгол орны баруун урд хэсэгт Баянхонгор аймгийн Баацагаан сумын нутагт оршдог. Тухайн нутаг нь уулын хээрийн ландшафт зонхилсон онцлогтой. Чийгшэл дунд зэрэг байдаг нь уулархаг нутгийн ландшафтын гол онцлог юм.

Зураг 1. “Улаан аргалант” АБН-ийн байршил

Монгол улсын Засгийн газрын 2013 оны 03-р сарын 16-ны өдрийн 93-р тогтоолоор шинэчлэн батлагдсан Агнуур зохион байгуулалт хийх журмын дагуу агнуурын бүс нутгийн

80-аас доошгүй хувийг хамруулан сорилын талбай сонгож авах заалтыг үндэслэн Баацагаан сумын “Улаан аргалант” АБН нь $106,74 \text{ км}^2$ талбайтай. Нийтдээ 31,0. км урттай, дундаар 3 км-ийн өргөн зурваст (нэг талдаа дундаар 1,5 км) ажиглалт хийсэн нь дээж талбайн хэмжээ ойролцоогоор $93,0 \text{ км}^2$ талбай болж байна. Дээж талбай нь агнуурын бүс нутгийн 87,1% болж байна.

Зураг 2. Улаан аргалант агнуурын бүс нутгийн янгир ямааны байршил

Хүснэгт 1. Судалгаанд хамрагдсан талбай

№	Агнуурын бүс нутаг	Нийт талбай /км ² /	Сорилын талбай /км ² /	Эзлэх хувь
1	“Улаан аргалант” агнуурын бүс	106,74	93,0	87,1
	Нийт	106,74	93,0	87,1

“Улаан аргалант” агнуурын бүс нутгийн хилийн цэс

Баацагаан сумын зүүн урд 1690.8 тоотоос, баруун урагшаа 1720.0 тоот өндөрлөг, баруун хойшоо 1863.0 тоотоор баруун тийш 1964.0 тоот, өдөрлөгөөс баруун хойш 2087.0 тоот, баруун хойш 2324.0 тоот, баруун тийш 1868,0 тоот, баруун хойш 1883,0 тоот хүрээд зүүн хойш 1967.5 тоот, зүүн хойш 45.4460, 99.5202 солбилцол, зүүн тийш 45.4477, 99.5611 солбицол, зүүн урагш эргээд 45.4305, 99.5981 солбицол, зүүн урагшаа 1862.0 тоот өндөрөөс,

зүүн ургаш 1844.0 тоот, зүүн ургаш 1906.0 тоот, зүүн ургаш 1690.8 гэсэн тоотуудыг хамарсан (Газрын зураг, хилийн цэс зэргийг хавсралтанд тусгав) болно. Талбайн хэмжээ 106.74. км².

**II. ЯНГИР ЯМААНЫ ТАРХАЦ, БАЙРШИЛ, ТОО ТОЛГОЙ, ЭКОЛОГИ, БИОЛОГИ,
“УЛААН АРГАЛАНТ” АГНУУРЫН БҮС НУТАГТ ХИЙСЭН
СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ҮР ДҮН**

2.1. ЯНГИР ЯМААНЫ (CAPRA SIBIRICA) ТАРХАЦ, БАЙРШИЛ, ТОО ТОЛГОЙ

Янгир ямааны (Capra sibirica) ангилал: Янгир ямаа нь туруутны баг(*Artiodactyla* Owen, 1848), тугалмайтныхан овог(*Bovidae*), ямаанытөрлийн (*Capra*) туруутан.

Янгир ямаа (*Capra sibirica* Pallas, 1776) нь Монголын хөхтний улаан дансанд олон улсад “анхааралд өртөхөөргүй”, бүс нутгийн хэмжээнд “ховордож болзошгүй” гэж үнэлэгдсэн.

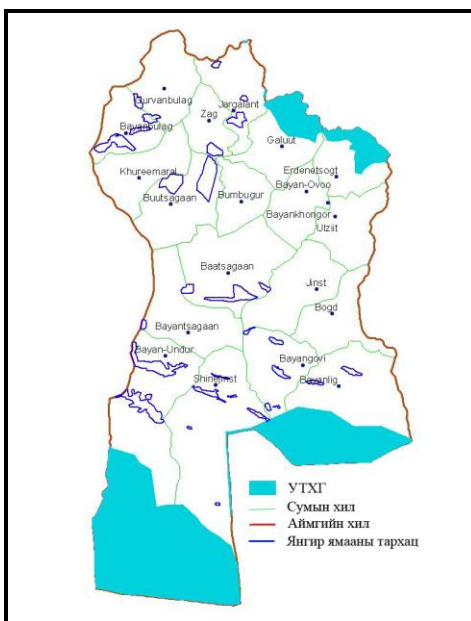
БНМАУ-ын АИХ-ын тогтоолоор 1953 онд янгир ямаа агнахыг хорьж, дархан цаазтай болгож байснаас гадна Монгол улсын Засгийн газрын 1995 оны 152-р тогтоолоор янгир ямааг ховор амьтны жагсаалтад оруулсан байдаг.

Монгол улсын Засгийн газрын тогтоолоор (№264) 2001 оноос “ховор” амьтны жагсаалт, “Монгол улсын улаан ном”-д (1987, 1997) бүртгэгдсэн.

7-р сарын 15-оос 10-р сарын 15 хүртэл агнахыг зөвшөөрдөг (“Амьтны тухай” хууль, 2012). Голлон тусгай зориулалтаар зөвшөөрөл олгодог. Янгир ямааны тархац нутгийн 14 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамрагдсан байна (Хөхтний улаан данс, 2011).

Янгир ямааны тархац: Дэлхийн тархац нь ОХУ, Казакстан, Узбекистан (Shackleton, 1997), Афганистан, Пакистан, Хятад (Ганьсу, Шинжан), Тажикстан (Wilson, Reeder, 1993), Энэтхэг (Химикал Прапеш; Жамму Кашмир), Киргизстан, Монгол.

Говь-Алтайн баруун өмнөд болон зүүн хэсэг, Хангайн нуруу, Хөвсгөлийн уулсаар байршина (Банников, 1954, Дуламцэрэн, 1970). Монгол орны төв болон зүүн хэсэгт тасархайтсан популяцууд бий. Үндсэн популяцийн зүүн зах нь Өмнөговь аймгийн нутаг дахь Хүрх уул орчим гэж тэмгэлэсэн нь бий. Богд ууланд 1980-аад онд янгир нутагшуулах ажил амжилттай болж хэрэгжсэн. Энэ зүйл Дорноговь аймгийн Их нартын БНГ-т популяц бий. *C.s. hagenbecku* салбар зүйл нь Алтайн өвөр говь, Говийн алтайгаар тархсан. *C.s.sibirica* салбар зүйл нь үндсэн тархцын хойд хэсгээр, Монгол алтайн хойд хэсгээр тархсан (Fedesenko, Blank, 2001). ШУА-ийн Биологийн хүрээлэн Монгол орны хэмжээнд аргаль хонин, янгир ямааны нөөц, тоо толгой судалгаагаар 2009 онд **2909** янгир ямааны нөөцтэй тогтоосон. Баянхонгор аймгийн ерөнхий агнуур зохин байгуулалтаар 12 суманд янгир ямааны байршил нутагт мотоцикл болон явганаар ажиглалт 2013 онд хийсэн. Нийтдээ 34 сүргийн 233 бодгаль тэмдэглэсэн байна. Аймгийн янгир ямааны байршил нутаг нь нийтдээ **5163.809** км² байна (Амгаланбаатар). Янгир ямаан нь Баянхонгор аймгийн нутаг 2013 оны байдлаар 12 нийслэл, 10 суманд байршиж, Баацагаан, Баянлиг, Баянцагаан нийслэл, 10 суманд байжээ.

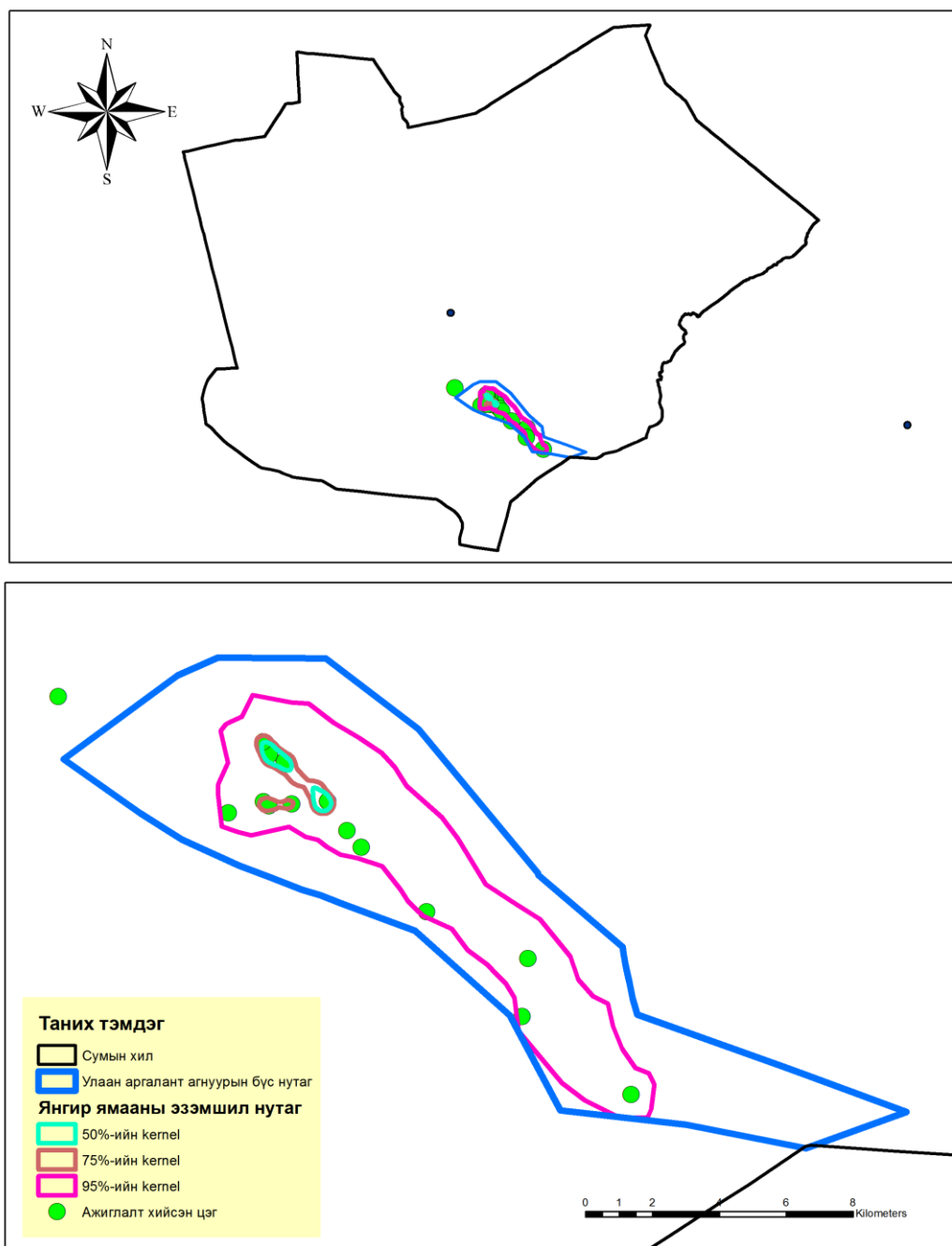
Зураг 3. Янгир ямааны байршлыг МСР буюу хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн аргаар тооцоолсон байдал

2.2. “УЛААН АРГАЛАНТ” АГНУУРЫН БҮС НУТГИЙН ЯНГИР ЯМААНЫ ТАРХАЦ, БАЙРШИЛ, ТОО ТОЛГОЙ, СҮРГИЙН БҮТЭЦ

Тархац нутаг

Тархац нутгийг МСР буюу хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн аргаар тогтооход “Улаан аргалант” агнуурын бүс нутагт 106,74 км² талбайд тархаж байна. Энэ нь тухайн агнуурын бүс нутагт тархсан янгир ямааны байршил нутгийг илэрхийлнэ.

Мөн агнуурын бүс нутагт тархан байршиж байгаа янгир ямааны эзэмшил нутгийг Kernel аргаар 95, 75, 50%-ийн магадлалаар тооцоолон үзэхэд 42,5 км², 25,7 км², 11,3 км² нутагт тус тус тархаж байна.

Зураг 4. Агнуурын бүс нутагт тархсан янгир ямааны байршлыг MCP болон Kernel буюу эзэмшил нутгийг тооцоолсон байдал

Тоо, толгой, сүргийн бүтэц сүрэглэл

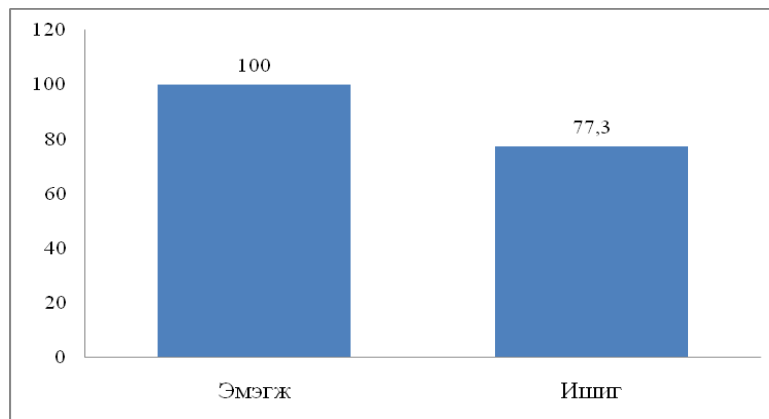
Бид “Улаан аргалант” АБН-т 31,0 км урттай замлалд, 3 км-ийн өргөн зурваст буюу 93,0 км² дээж талбайд ажиглалт бүртгэл хийсэн ба нийтдээ 14 сүргийн 121 бодгаль үзэж тэмдэглэн нас, хүйсээр нь тодорхойлсон байна.

Бидэнд харагдаагүй янгир ямаа байж болно. Тэмдэглэгдсэн янгир ямааны тоонд экстраполяц хийхэд нөөц нь 9-р сарын байдлаар агнуурын бүс нутагт **425±23** орчим байна. Гэхдээ энэ үнэлгээ нь зөвхөн нэг удаагийн маршрутын явцад тэмдэглэгдсэн бодгальд хийсэн үнэлгээ бөгөөд байнгын мониторинг судалгаанд үндэслэж хийвэл илүү бодитой дүн гарна. Хээрийн хайгуулын явцад нийтдээ янгир ямаа 14 сүргийн 121 бодгаль тэмдэглэв. Сүргийн бүтэц нь тэх:эмэгж:борлон:ишиг гэсэн дарааллаар **61:18:7:14** хувьтай байлаа (Зураг 5).

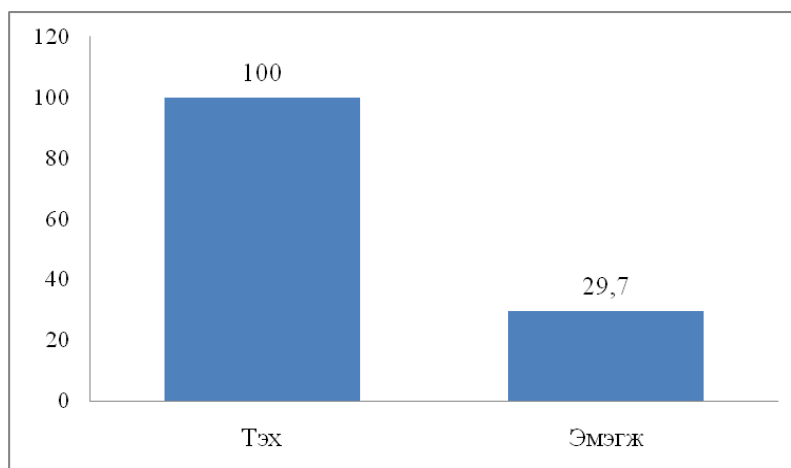
Зураг 5. “Улаан аргалант” АБН-ийн янгир ямааны сүргийн бүтэц

100 эхэд оногдох ишиг нь тухайн популяцийн төлжилтийн хувийг илэрхийлдэг. Энд бид 22 эмэгж, 8 борлон, 17 ишиг тэмдэглэсэн. Энд эх ишигний харьцаа 1:0,7 байна. Өөрөөр хэлбэл төллөлт 77,3%-тай байна. Харин **нөхөн төлжилт нь 36,4%**-тай байгаа юм. (Зураг 6). Энэ нь тухайн нутагт янгир ямааны популяцийн нөхөн үржилтэд хөндлөнгийн нөлөө бага байгааг харуулж байна.

Зураг 6. Эмэгж, ишигний харьцаа

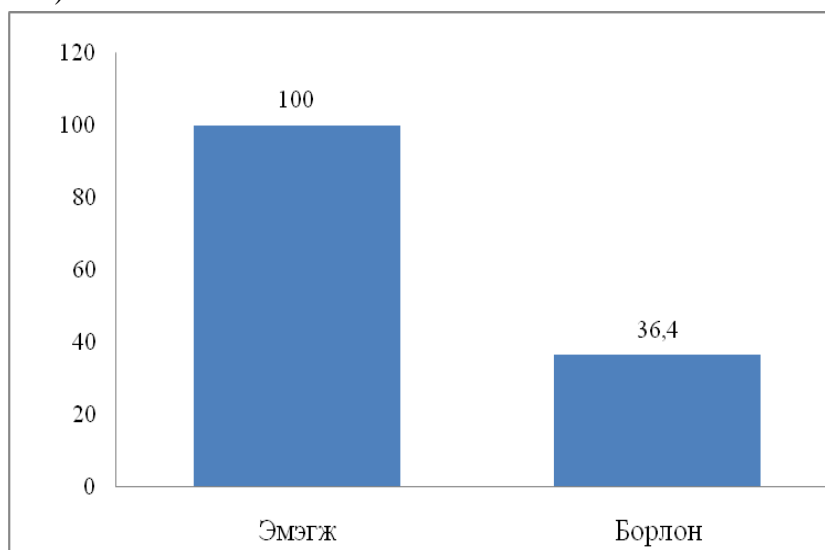
Тэх, эмэгжийн харьцаа тухайн популяцийн бүтэц хэвийн байгаа эсэхийг тодорхойлоход гол үзүүлэлт болдог. Энд Тэх, эмэгжийн харьцаа 3,4:1 байгаа нь энэ нутагт тэх илүү байршдагийг харуулж байна (Зураг 7).

Зураг 7. Тэх, эмэгжийн харьцаа

Нөхөн үржил

Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг 100 эхэд ноогдох тухайн жилийн төл амьтны тооны харьцаагаар биш эх, 1 настай бодгалийн буюу бие даах чадвартай, хамгийн бага насны бодгалийн харьцаагаар тогтоодог. “Улаан аргалант” орчимд бид янгир ямааны 8 борлон тэмдэглэсэн. Эндээс харахад янгир ямааны популяцийн **нөхөн үржлийн чадавхи 36,4% байна** (Зураг 8).

Зураг 8. Янгир ямааны нөхөн үржлийн чадавхи

Тэхийн тоо толгой буюу агнуурын нөөц

Тэхийн тоо толгой буюу “Агнуурын нөөц” гэж хэвийн өсөлт, үржилтийг нь алдагдуулахгүй агнах, барих боломжтой агнуурын амьтны тоо, хэмжээ болохыг шинэчлэн найруулсан “Амьтны тухай” хуулинд томъёолсон байдаг.

Агнуурын нөөц нь амьтны зүйл бүрд ашиглалтын зорилгоосоо шалтгаалан өөр өөр аргачлалаар үнэлэгддэг. Тухайлбал мах, арьс, үсийг нь хэрэглэхээр мэрэгчид, махчдыг агнах бол хүйсийг харгалзах шаардлага гардаггүй. Иймд тухайн популяцийн нөхөн үржих

боломжийг нь үндэслэн, хүйсний харьцааг харгалзаад бие гүйцсэн амьтдын тодорхой хувийг агнаж болно. Тухайлбал тарвага, зээр гэх мэт. Харин эд эрхтнийг нь онцгойлон сонгож хэрэглэх бол хүйсний сонголт хийх шаардлагатай болдог. Тэх нь агнуурын ийм хэлбэрт хамрагддаг байна.

Тэхийн агнуурт зөвхөн “7 наснаас дээш насны тэх” байх гэсэн байдаг. Тэхийн эвэр насан турш ургаж байдаг тул хамгийн хөгшин нь хамгийн том эвэртэй байх боломжтой. Гэвч бодгалийн онцлог, байгалийн бүс бүслүүр, цаг агаарын байдал, гадны нөлөөнөөс эврэндээ гэмтэл авч хугалсан эсэх гэх мэт олон шалтгаанаар хамгийн хөгшин нь хамгийн том эвэртэй байж чаддаггүй.

Тэхийн насны байдлаар нь насны 6 ангилал болгон ялгадаг.

Тэх: Янгирийн үдөө тэх гэж нэрлэх ба насыг дараахи байдлаар ангилна.

Ё ө ёә - Энэ бүлэгт 1-12 сартай эр, эм бодгалиуд орно.

Áîďëîí - Энэ насны ангилалд 13-24 сартай бодгалиуд ордог.

Ýì ýǣ – Ýí ý àí ã è è ä ä 3-à ã ã ý ý ø í ã ã í ù á ; õ ý í á í ä ä ä è è ó á î ð í î.

Òyō:

Улаан тэх- Энэ ангилалд 3-4 насны бодгалиуд орно

Áàääàé áóþó öÿçàèèí – Ýíý íàñíû àíãèèèä 3 íàñòàé áíääàèèóá îðíî.

Èõ áääà óèààí – Ýíý íàñíû áíãèèäëä 4-6 íãñòäé áíäääèèóá îðíî.

Çàãàë – Ýíý íàñíû àíãèèàëä 7-8 íàñíû áîããàèèóá îđíî.

Õàðèàã – Ýíý íàñí û àíãèèàëä 8-12 íàñí û áíãããèèóä îðíî.

Θαεεοί – Ýíý íañíû àíãèèäëä 13-ään äýýø íañíû áíääãèèóá îðíî.

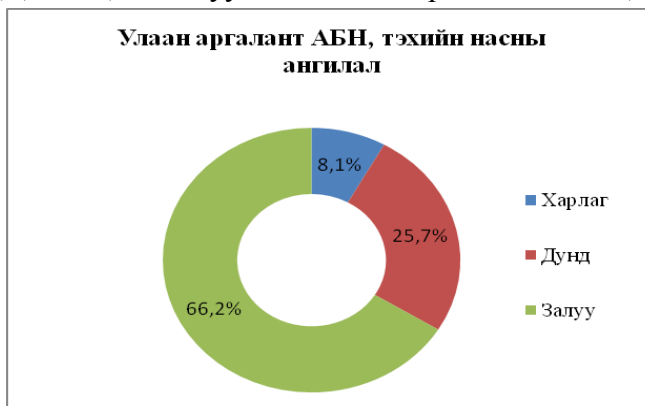
Гэвч 7 наснаас дээш насны тэх бүр олзворын анчны сонирхолд тэр бүр нийцэж хэрэгцээг хангаад байж чаддаггүй тул шалгуур нь маш өндөр байдаг байна.

"Агнуурын нөөц" гэж агнуурын амьтны биологийн нөөцөөс хэвийн өсөлт, үржилтийг алдагдуулахгүй агнах, барих боломжтой тоо, хэмжээ болохыг "Амьтны тухай" (2012) хуулинд тодорхойлсон байдаг.

Агнуурын нөөц нь амьтны зүйл бүрд ашиглалтын зорилгоосоо шалтгаалан өөр өөр аргачлалаар үнэлэгддэг. Тухайлбал махыг нь хэрэглэхээр туруутан амьтдыг, арьс, үсийг нь хэрэглэхээр мэрэгчид, махчдыг агнах бол хүйсийг харгалзах шаардлага гардаггүй. Иймд тухайн популяцийн нөхөн үржих боломжийг нь үндэслэн, хүйсний харьцааг харгалзаад бие гүйцсэн амьтдын тодорхой хувийг агнаж болно.

Угалз, тэх нь тусгай зориулалт, тусгай төлбөртэй олзворын ан бөгөөд эд эрхтний тодорхой илүү шинжээр шилж, өөрөөр хэлбэл том эвэртэйг нь сонгож агнадаг.

Тэхийн агнуурын нөөц. “Улаан аргалант” АБН-т 74 тэх тэмдэглэсэн. Үүнээс (8,1%) нь харлаг, (25,7%) нь дунд насны, (66,2%) нь залуу насанд хамаарагдаж байна (Зураг 9).

Зураг 9. Тэхийн насны ангилал (эврийн ангиар)

Энэ АБН-т янгир ямааны нөхөн үржлийн чадавхи нь **36,4%**. Энэ нь янгир ямааны популяцид хүний шууд ба дам нөлөөлөх сөрөг хүчин зүйлийг тооцолгүйгээр өсөх хэмжээ байна. 7 наснаас жил бүр 15-21 тэх шилжих боломжтой. Иймд байгалийн нөхцөлд зэрлэг махчин амьтдад өртөх болон бусад байгалийн хүчин зүйлүүдийн шалтгаануудыг тооцоод, 7 наснаас дээш тэхнүүд үржилд орох нөхцлийг хангаад, агнасны дараа өсөлт явагдаж байхаар тооцвол жил бүр **15 тэхийг** агнуулах боломжтой гэж үзэж байна. Хууль бус агнуур зэрэг хүний шууд ба дам нөлөөлөл зогсоогүй үед популяцийн бууралтыг тооцоход хүндрэлтэй тул агнуурын нөөцийг үнэлэх боломжгүй. Агнуурын нөөц тогтоогдоогүй үед ашиглалт боломжгүй. Иймээс хууль бус агнуурыг зогсоохын тулд хяналтыг сайн хийх шаардлагатай. Мөн мониторингийн судалгааг сар бүр хийж төллөлт, нөхөн үржлийн чадавхи, хэлбэлзлийн байдлыг тогтоож байх шаардлагатай.

3.2.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ

“Улаан аргалант” АБН-ийн орчимд цөөн малчин өрхүүд улирлаар сэлгэн байршдаг. Зэрлэг амьтны бэлчээрт нөлөө үзүүлэхүйц мал бага, бэлчээрийн давхцал бага нь харагдаж байна. Гэхдээ малчин өрхүүдийн нохой нь ан амьтдыг дайжуулахад бэлчээрийн давхцалаас илүү нөлөө үзүүлдэг.

“Улаан аргалант” орчимд ургамалжилт, бэлчээрийн даац, хүрэлцээний судалгааг мэргэжлийн байгууллага, хүмүүсээр хийлгэх шаардлагатай.

Янгир ямаанд бэлчээрийн өрсөлдөгч зэрлэг амьтан, тухайлбал бусад зүйлийн уулын туруутан ховор. Гол дайсагнагч зүйл нь ирвэс, чоно боловч нөөц нь албан ёсоор үнэлэгдээгүй.

III. АГНУУРЫН ХӨХТӨН АМЬТДЫН ТАРХАЦ, БАЙРШИЛ, ТОО ТОЛГОЙ НӨӨЦӨД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ ҮНДСЭН ХҮЧИН ЗҮЙЛ

3.1. ААЭААЭЭЭЭ Í ÕҮЧÈ Í СҮЙЛИЙН НӨЛӨӨЛӨЛ

Өвчин эмгэг.

Í îîöëüöëéí òîî òîëäíé èðñýõ, áääāñāõ, ýñāýë áäëāäëü òāā óóðû í çîðëñāçé í°ë°ë°ë, идэш тэжээл, ус хомсдох, бусад амьтан, ялангуяа гэрийн малтай ус бэлчээрээр давхцах сýðāýýñ øäëðāāāëáí äëëä сýðëýā àìüðāíā ýíç áçðëéí °ā÷ëí ýìāýā äýëāýðāýā. Гэвч тус агнуурын бүс нутагт тархан байршиж буй Янгир ямааны тоо толгойд сөргөөр нөлөөлсөн өвчин эмгэг бүртгэгдээгүй боловч агнуурын голлох хөхтөн амьтдын өвчин эмгэг, тэдгээрийн популяцид үзүүлж байгаа нөлөөллийг бодитойгоор тогтоох шаардлагатай юм.

Ääëñāí àìüðāä. Туруутан амьтдын популяцид хамгийн их нөлөө үзүүлдэг, ò°í°ë èððýé ääëñāí áíë ñāäðäë ÷ííî мөн ирвэс бөгөөд Янгир ямааны íýëð ò°ë°ñ íü äëä гүйцсэнийг хүртэл нас хүйс ялгалгүй барьж иддэг байна. Тус агнуурын бүс нутгийн бартаат жалга, судаг, хунх нь саарал чоно тархан байрших экологийн нөхцөл тохиромжтой орчин билээ. Аргаль хонь, янгир ямаа, тэдгээрийн нялх төлийг барьж иддэг мах идэштэнд саарал ÷îîî (Canis lupus), äýðëéí íîðíé (C. familiaris), цармын бүргэд (Aquila sp) îðíí. Õäðëí ðäëû í áçðāýä (Aquila rapax), øäð øóâóó (Bubo bubo) дөнгөж төрсөн амьтдыг барих тохиолдол гардаг байна. Ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөнд махчин болон гөрөөл амьтдын харьцаа, агнуурын голлох амьтдын тоо толгой, байршил сөргөөр нөлөөж болохуйц мах идэшт амьтдын тоо толгой, тархац, байршлын судалгааг хийх хэрэгтэй.

Íóòāā äýāñāýð, èäýø òýæýýëëéí °ðñ°ëä°ā÷. Судалгаа хийсэн газарт айл малын нягтшил өндөр хэдий боловч орон нутгийн айл өрхийн улирлаар нутаг сэлгэн нүүх зүй тогтолтой уялдан аргаль хонь, янгир ямааны байршил нутаг мөн өөрчлөгддөг онцлогтой.

Бүс нутаг дахь малын тоо толгой сүүлийн жилүүдэд тогтворòíé өсөí нýìýāāж байгаа нь тухайн нутагт тархан байрших аргаль хонь, янгир ямаа зэрэг агнуурын голлох хөхтөн амьтдын тоо толгой, байршил, шилжилт хөдөлгөөнд тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байна гэж үзэх үндэслэлтэй.

Байгаль цаг уурын хүчин зүйл. Зэрлэг амьтдын òîî òîëäíéí äëíàìèèð ñ°ðä°ð í°ë°ëä°ā çíāñýí ðç÷ëí ççëëççäëéí íýā íü òāā óóðû í çîðëñāçé ççýāäýë áíëíí. Ääí, çóāāā нэрвэгдэж олноор үхэж хорогддог болохыг олон эрдэмтэд нотолжээ. Сүүлийн жилүүдэд болж буй байгаль цаг уурын зохисгүй үзэгдлийн улмаас зэрлэг амьтад бэлчээргүйдэн, тогтвортой байршил нутаг алдагдан хээл алдах, нялх залуу бодгалууд олноороо үхэж

хорогдож байгаа боловч тодорхой судалгаа байхгүй, хичнээн амьтан үхэж үрэгдсэнийг нэгтгэн дүгнэсэн тоо баримт байхгүй ба *е́* *í* *à*.

Иймээс бүс нутгийн ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа байгаль цаг уурын болзошгүй аюул, тэдгээрийг эрсдэл багатай туулан гарах, зуд турхан, ган гачиг тохиолдоход ан амьтдыг хамгаалах, байршил нутгийг тогтворжуулахад чиглэгдсэн биотехникийн иж бүрэн арга хэмжээг орон нутгийн иргэдийн бүлэг, нөхөрлөлд тулгуурлан хэрэгжүүлэх талаарх санал зөвлөмжийг тусган оруулбал зохино.

3.2. Хүний үйл ажиллагааны нөлөөлөл

À í ààíóóð. Сүүлийн жилүүдэд тус бүс нутагт аргаль хонь, янгир ямаа төдийгүй бусад зүйлүүдийн хувьд тогтвортой байршил нутаг нь алдагдан, тоо толгой цөөч байгаа нь уул уурхай, газар ашиглалт их байгаагаар шууд холбоотой хэмээн орон нутгийн иргэдийн ихэнх нь санал нэгтгэйгээр хүлээн зөвшөөрч байв. Хэдийгээр аргаль хонь, янгир ямаа зэрэг амьтдын хууль бус ан гардаггүй ч гэсэн хар сүүлтий зэргийг агнах тохиолдол гардаг бөгөөд энэ хууль бус ан нь бусад зүйлүүдийг байршил нутгаа солих, үргэж дайжих зэрэгт ихэр нөлөөлдөг талаар нутгийн иргэд ярьж байсан.

IV. АГНУУРЫН ХӨХТӨН АМЬТДЫН НӨӨЦИЙГ ЗОХИСТОЙ АШИГЛАХ, ХАМГААЛАХ МЕНЕЖМЕНТИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

Агнуурын ан амьтан. Арьс, мах, эвэр толгой болон бусад олзворын зүйлсийг ашиглах боломжтой, эртнээс агнаж заншсан буюу одоо агнаж буй, цаашид тоо толгой, нөөцийг нь нэмэгдүүлэх замаар ашиглаж болох, тус улсын нутаг дэвсгэрт түр юмуу байнга амьдардаг амьтдыг агнуурын ач холбогдолтой ан амьтан гэнэ. Агнуурын амьтдыг хамгаалах, зүй зохистой ашиглахтай холбогдсон харилцааг Байгаль орчын хууль, дүрэм, журмаар болон бусадхуулиар зохицуулж байна.

Амьтны аймгийг хамгаалах арга хэмжээ. Агнуурын голлох амьтдыг зүй зохистой ашиглах, тэдгээрийг хамгаалахын тулд аж ахуй зохион байгуулалт, судалгаа шинжилгээ, сургалт, сурталчилгаа, хяналт шалгалтын олон талт арга хэмжээг авч явуулна. Эдгээр арга хэмжээг доорхи үндсэн чиглэлээр ангилан үзнэ. Үүнд:

- 1) Агнуурын голлох амьтад болох аргаль хонь, янгир ямааны нөөцийг нэмэгдүүлэх, хор хөнөөлтэй амьтдын тоо толгойг зохицуулах зорилгоор биотехникийн арга хэмжээ авах

- 2) Аргаль хонь, янгир ямааны байршил нутгийг тогтворжуулах чиглэлээр орон нутгийн малчдын бүлэг нөхөрлөл, иргэд, сумын ЗДТГ-тай хамтран ажиллах
- 3) Аргаль хонь, янгир ямааг хамгаалах талаар ухуулга сурталчилгааны ажлыг сайжруулан зохион байгуулах

Агнуурын бүс нутагт тархсан аргаль хонь, янгир ямааны нөөцийг өсгөн нэмэгдүүлж популяцийн бүтцийг сайжруулах зорилгоор биотехникийн арга хэмжээг тогтмол хэрэгжүүлж байвал зохино.

Биотехникийн арга хэмжээнд аж ахуйн ашигтай амьтдын тооллогыг тогтмол явуулж нөөцийг нь тодорхойлох, түүнийхээ үндсэн дээр агнаж ашиглах норм төлөвлөгөөг боловсруулах, амьтдын популяцийг цэвэршүүлэх зорилгоор агналт хийх, амьтдад нэмэгдэл тэжээл тавьж өгөх, хужир мараа бий болгох, амьтдыг цаг агаарын хүнд нөхцлөөс хамгаалах, байгалийн ус задгайлах, хор хөнөөлтэй амьтдын тоо толгойг зохицуулан барьж байх, хууль бус ан хийгчдийн үйл ажиллагааг таслан зогсоох зэрэг асуудлууд хамрагдана. Амьтны тооллогод агнуурын голлох хөхтөн амьтад хамрагдана. Тооллого судалгаа нь тэдгээрийн тархац, нөөцийг тодорхойлон авлаж олборлох хэмжээг тогтоох, ховор, ховордож буй амьтдыг өсгөн олшруулах арга хэмжээг боловсруулан хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болно. ОХУ болон бусад орнуудын туршлагаас үзэхэд агнуурын амьтдын тооллогыг жилд 2 удаа, ховор амьтдын тооллогыг жилд 1 удаа тогтмол явуулах нь зохистой ажээ.

Агнуурын бүс нутаг дахь аргаль хонь, янгир ямааны тооллогыг тодорхой давтамжтайгаар явуулах нь тэдний тоо толгойг жил бүр тогтмол хугацаанд хянан, өсөн нэмэгдэж байгаа, эсвэл хорогдож буй эсэхийг тодруулан цаашид тэдгээрийг хамгаалах арга хэмжээний тактикийг нарийн боловсруулахад тулгуур материал болно. Иймд агнуурын болон ховор амьтдын тооллогыг тогтмол явуулах нэгдмэл систем боловсруулан мөрдөх нь аль ч улс орны хувьд зайлшгүй шаардлагатай байдаг.

Аливаа зүйл амьтны хувьд тодорхой хэсэг хугацаанд идэш тэжээлийн нөөц хомсдож, идэш тэжээлээ олборлоход хүндрэлтэй болдог. Тухайлбал гантай зун, өвлийн улиралд өвс ногоо сөл шимгүй болох буюу цасанд дарагдаж идээшлэхэд хүндрэл үүсгэж туруутан амьтдыг сульдэн доройтоход хүргэдэг. Ийм үед агнуурын чухал ач холбогдолтой туруутан амьтдад нэмэгдэл тэжээл тавьж өгөх нь ан амьтны байршилтыг тогтмолжуулж, тэдний популяцын хэвийн өсөлтийг хангах гол хүчин зүйл болно.

Манай орны нөхцөлд янгир ямаа, аргаль хонь зэрэг туруутан амьтдад цас их унасан жил 1-р сараас 3-р сар хүртэлх хугацаанд нэмэгдэл тэжээл шаардлагатай. Нэмэгдэл тэжээлд

өвс, шимт тэжээл, шүүслэг тэжээл, дарш, навчит модлог тэжээл, витаминт тэжээлүүд байж болно. Хужир мараа дутсанаас туруутан амьтны өсөлт бойжилт доройтох, эврийн ургалт саатах, хоол боловсруулах явц нь муудах зэрэг үзэгдэл гарна. Агнуурын бүс нутгийн хэмжээнд 50 км² эдэлбэр нутагт хужир марааны цэг нэгээс доошгүй байхаар тооцоолон бий болгох нь зүйтэй.

Аргаль хонь, янгир ямаа зэрэг тус нутгийн агнуурын голлох амьтдын нөөцийг хамгаалах биотехникийн нэг арга нь хор хөнөөлтэй амьтдын тоо толгойг зохицуулах, хууль бус агналттай тэмцэл хийх явдал юм. Чоно, шилүүсболон бусад том, дунд зэргийн махчин амьтад 1᠕ туруутан амьтдын популяцид ихээхэн хор хөнөөл учруулах тул тэдгээрийн тоо толгойг зохицуулан хөнөөлийг нь багасгах зорилгоор агналтыг зохион байгуулж болох юм.

Агнуурын хуулиар агнахыг хориглосон амьтдыг агнах, авлалтын хугацаа зөрчиж агнах зэрэг нь хууль бус анд тооцогдоно. Хууль бус агналт бол амьтны нөөцийг ашиглах буруу хэлбэр бөгөөд ялангуяа ховор амьтдыг устгаж болох аюултай. Иймд хууль бус ан хийгчидтэй төр, захиргаа, олон нийтийн бүх байгууллага, иргэн бүр хатуу тэмцэл явуулбал зохино.

Агнуурын бүс нутагт тархсан аргаль хонь, янгир ямааны тоо толгой, тархац байршил нутгийг хамгаалах хамгийн үр дүнтэй арга нь ухуулга, сурталчилгааны ажил юм. Агнуурын голлох амьтдыг зөв зохистой ашиглах хамгаалах, ховор амьтдыг өсгөн үржүүлэх талаар лекц, яриа бэлтгэн аймаг, сум, багуудад тарааж бүх нийтийн хүртээл болгох, амьтны аймаг, ан агнуурын талаарх хууль тогтоомжийг нийтэд өргөн сурталчлах, ан амьтныг зөв авлах, ховор амьтдыг хамгаалах талаар зурагт хуудас хэвлэн тараах, зурагт самбар байгуулан сурталчлах, дээрхи асуудлуудаар радио телевизийн нэвтрүүлэг явуулах, амьтны аймагтай зүй бусаар харьцах, хууль бус ан хийх зэргийг сурвалжлан нэвтрүүлж олон нийтийн жигшил төрүүлэх зэрэг олон талт ажлуудыг зохиож болно. Амьтны аймагт ариг гамтай хандах, түүний нөөцийг өсгөн нэмэгдүүлэх талаар хүүхэд, залуучуудад гүн бат итгэл үнэмшилтэй ойлголт олгох асуудал нэн чухал. Иймд сурталчлан таниулах, ухуулан ойлгуулах ажлыг цэцэрлэг, сургууль болон бусад хүүхэд залуусыг олноор хамардаг олон нийтийн байгууллагуудаар дамжуулан өргөн хүрээтэй олны сонирхол татахуйцаар зохион байгуулбал зохино.

ÍÓÒÃÈÉ Í ÈÐÃÝÄÝÄ Ò- ØÈÃÝÑÝÍ ÁÀÈÃÀÈÈÉ Í Í^a ÕÈÉ Í Ì ÁÍÃÈÌ ÁÍÒÈÉ Í ÀÑÓÓÃÀÈ

“Байгаль хамгаалах тухай хууль”-а çàð÷ìíí øèíæ ÷àíàðòàé õýä õýäýí íýìýèð °òð÷èí íðóóèàð ðóóèèéí ðñèèèã ñàíàà÷èàí ààðèóóèæ, õýðýãæ¿ëæ ýðýä. Èðãýàèéí í°òðè°è ààèãóóèàð ðóòàé, èðãýí àæ àðóéí íýãæ ààèãóóèèãàà °òñàèéí ò¿÷ ð°ðíã°ò °ñãí ¿ðæ¿ëæ áèé áíèãíñíí àìüðàí, ððãàìàè, íóóð ð°ðí çýðãèèã òì÷è°ò ðóòàé, ààèãàèü òàìãàèãà÷ãíí òàðèóóàí òàìãàèãàð òàèãàéí õýìæýã ðóóèü÷èàí òíàðííæ, õýäíèé íèèàìèéí òàìãàèèèííí àñóóàèüà ðóñààèèèí àà÷ ¿çýò ðóòàé, èãýãòðýí ààèãàèü òàìãàèãà÷èéí ýðò ¿ðãèèéí òàèãàðòè çýðýã àñóóàèüà øèíýýð ðóóèü÷èàí òíàðíííí. Ýíýò¿¿ íýìýèð °òð÷è°èèéí ¿ð ä¿íã òèñííí õýìæýãýýð ààèãàèü òàìãàèãà÷ãííí òíí íýìýãýæ, íóòàèéí óãóóè èðãýä í°òðè°èèéí õýãýýýýð ààèãàèèéí òíàðòòíé ð°ðèèéí àãýèèèã àãáóó ýðòýýð àøèãàð áíèííæ ä¿ðãýæ, íèíí òíííü èãýãòðýí ààèãàèü òàìãàèãà÷ãííí òíí íýìýãýæ, íóòàèéí óãóóè èðãýä í°òðè°èèéí õýãýýýð ààèãàèèéí òíàðòòíé ð°ðèèéí íãíãæíãíðèèã õýðýãæ¿ëýí ð°ãæ¿ëýò ñóóðü í°òðè°è áèé áíèæýý.

Áàèãàèü íð÷íã òàìãàèãàð àæèèèãààíã ðóòàéí íðíí íóòàèéí èðãýä í°òðè°èèéí õýãýýýýð çíèèíí ààèãóóèãààíí íðèèíæ áíèíí áã°ã°ã äýðýýíèé ¿íãýí äýðò òàìãàèãàðòàð òàðèóóàæ ààèãàà íóòàã äýãñäýðèéíõýý ààèãàèèéí òíàðòòíé ð°ðèèéí àãýèèèã ðóóèèéí ò¿ðýýíä äýðýýíä çààñíü àãáóó çíèèííé àøèãàð, ýçýí øèò àãáóó ýðòýé áàéíã. Áàèãàèèéí òíàðòòíé ð°ðèèéí àãýèèèã äýðýýíèé àãáóó í°òðè°èã òàðèóóóóèãààà í°òðè°èèéí àèø¿¿àèéí òíí, òàðèóóóóèã òàèãàé, àãýèèèé í°òð õýìæý, ííèèí çýðãèèã òàðãàèçàíã.

Í°òðè°è íü ààèãàèèéí àãýèèèã òàðèóóàí òàìãàèãàð, àøèãàð, ýçýí øèòãýý ðóòàéí àãçàð íóòàã ààòü ààèãàèèéí í°òð àãýèèèã èðãýàèéí íðèèííðèèãíð òàìãàèãàð, ç°ãø°òðããííí àøèãàð ÷àíàðòà òíèãíãíð ðóóèü òíàðíííæèéí àãáóó ç¿é çíèèííé àøèãàð, í°òð íü òííñàíðííí ððüà÷èèàí ñýðãèèèæ í°òðíí ñýðãýýð àðãà õýìæý äà÷ ààèò ¿¿ðýä ò¿ëýýíý. Áàèãàèèéí àãýèèèã òàðèóóàí òàìãàèãàð òàèãàð í°òðè°èòýé ààèãóóèàð òàìòíí íãíãæíãíðèèí äýðýýíèé ðóòàòàà íü 5 æèé áàèò áã°ã°ã òààøèà ðóòàé ä¿ð 5 ò¿ðòýé æèèýýð ñóíãàæ áàéíã.

1. Байгаль хамгааллын íãíãæíãíð íü ð°ð, çàñàèéí áíèíí èðãýàèéí ç¿ãýýñ äýìæýã ò¿ëýýñýíí áàèò
2. Òè°ãè°ã°ã õýðãæ¿ëýò ñàíò¿¿àèéí ààðèãààðàé áàèò,
3. Ç¿é çíèèííé àøèãàðò íü òàìãàèãàèòíí íýä õýãýýð äýæ ¿çýò,

4. Àøëäëàèðààñ îëîíí îðëíäüí ðöýíð ðóâü íü ховор хөхтөн амьтдын ïïïöëüöëä ðàìäàäëàðää ð°äëëäĸë îðíí íóðäëëí ððäýäëëí îðëíäüä íýìýääĸĸëä, àìüæððàäàí ü ð°âøëíä äýøëĸĸëýð, ñóääëäââ, ìîíëðîðëíäëëí ð°ð°ëä°ðëëä öýðýäæĸĸëýðýä çàððööëäâââð зэрэг үндсэн зарчмыг хэрэгжүүлснээр туруутны менежмент àìæððàñä ðĸðýò áíëîìæðîë.

ДҮГНЭЛТ

- Баянхонгор аймгийн Баацагаан сумын нутаг орших “Улаан аргалант” агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын судалгааг нийт 106,74 км² нутгийг хамруулан тухайн бүс нутгийн 87,1%-д хээрийн хайгуул судалгааг хийж гүйцэтгэв.
- “Улаан аргалант” агнуурын бүс нутагт нийт 14 сүргийн 121 янгир ямаа үзэж тэмдэглэсэнээс 74 буюу 61,2% нь тэх, 22 буюу 18,2% нь эмэгж, 8 буюу 6,6% нь борлон, 17 буюу 14,1% нь ишиг гэсэн сүргийн бүтэцтэйгээр 4-18 хүртэл тоогоор сүрэглэсэн байна.
- Тус агнуурын бүс нутагт тэмдэглэгдсэн янгир ямааны 61,2% нь тэх байсан ба үүнээс 8,1% нь харлаг, 25,7% нь их улаан, 66,2% - бага улаан тус тус эзлэж байна.
- “Улаан аргалант” агнуурын бүс нутагт нөхөн төлжлийн үзүүлэлт нь 100 эхэд ноогдох байдлаар 36,4%-тайбайгаа нь тус зүйл амьтны хувьд сайн гэж үзэх бөгөөд агнуурын бүс нутгийн янгир ямааны сүргийн **нөхөн үржлийн чадавхи сайн** байгааг илтгэж байна. Тус агнуурын бүс нутгийн хэмжээнд **425±23 янгир ямааны** байх боломжтой байна.
- Тус агнуурын бүс нутагт агнуурын шаардлага хангасан **15** тэх байгаа бөгөөд тухайн амьтдын нас хүйсний бүтцийг алдагдуулалгүйгээр агнуурын энэ нөөцийг Монгол улсын Амьтны тухай хууль, түүнтэй нийцэх хууль тогтоомжид заасан хугацаанд агнан ашиглах боломжтой.

ÑÀ ÍÀĒ, Çª ÂĒª ÌÆ

1. Өааøēä ääēääēü îð÷íü ò°ðēēí áíēíí ò°ðēēí áóñ ääēäóóēēääóóä íóðäēēí èðäýäýä òçøēäēýñýí ääēääēü òàìäääēēüä äýìæð, íýí yēàíäóýà àðääēü òííü, янгир ямаа çýðýä òíâíðäñíí àì àìüðäüí òàððäð íóðääð òýääýýðēēä òàìäääēäð çíðēēäí äçðēē ìäē÷äüí äçēýä í°ð°ðē°ēççäēēä íēííð ççñäýí äēē áíēäíæ, òýääýýðð òàíäñàí ìýðäýæēēēí áíēíí ñàíðççäēēí äýìæēýä ççççēæ ääēð íü÷óðäē þì. Ýíý íü àðääēü òííü, ýíäēð ýìäää òàìäääēäð çð äçíðýē àðäää ääēð íü äàìæēäççē.
2. Íðíí íóðäēēí èðäýä, ìäē÷äää äýē÷ýýðēēí òíäðâíððíē ìáíæìáíðēēí òäēäð ñäēðäð íēēäóóēäðøäðäēääðäē ääēíà. Янгир ямаанд í°ē°ē°ð òàìäēēí ñ°ðª í°ē°° áíē äýðēēí ìäēä äýē÷ýýð çääääē óñäð øäðäääð ýääää ääēíà. Òçççýýð ÷ ääðäðäççē çàðēì газар энэ нөлөөлөл янгир ямааны òíí òíēäíēä òýçäääðēäð òç÷ēí ççēē áíēæ ääēíà. Èēíýñ çª°ð°í çýðēýä àìüðäüä áóñ òýääýýðēēí îðøēí àìüäð÷ áóē ääçàð íóðäēēä òàìð òàìäääēäð íü÷óðäē ä÷ òíēäíäíēðíē áíēíðüä ääēääēü îð÷íü ñóðääēð ñóððäē÷ēēääíü ääēäð ìýäççēýð òýðýäðýē þì.
3. Сум, багийн засаг захиргааны зүгээс тухайн аргаль хонь, янгир ямаа тархсан нутгийг èðäýäýý èðäýæ òàððēóóóēäí òàìäääēóóēäð òäēäð äýðýý ääēäóóēäð, ääçàð íóðäēēä íü äýðýýäýýð ýçýìøççēýð ìäðäíēçìüä äçðäççēýð, àðä èðäýäēēí òóóēēēí ìýäēýäēä ñäēæðóóēäð òäē äýýð àíðäðäð íü ççēðýē.
4. Òíâíð àìüðää íóðääēääää ääçðóóääää òóæðð, øçç ìäðää äñäð çýðäýýð äēíðäðíēēēí арга хэмжээ авч хэрэгжүүлж байгаа нутгийн иргэдийн бүлэг, ан амьтан хамгаалах нөхөрлөлүүдийн үйл ажиллагааг дэмжиж, санхүүгийн болон мэргэжлийн туслалцаа ççççēýð, çªæªªªªªªªªªð øäðäēääðäē ääēíà.
5. Өàðēíªñ, òóæðð òàäüæª÷ ääēðøēüä òíäðâíðæóóēñàíü çíäñýí äýýð ìííâíēüí áíēíí ääääääüí æóóē÷äää ççççēýð yēàíäóýä ñóðäóóēēēí òççðäççççää òàìäēēí òäàðäē í°ð°ēä àìäðäí ççýæ áíēíð ì°í òíðí-ñàðäððē òýēäýðēēí çēē÷ēēäýý ççççēäýä òóñääē òàìðää, ýñäýē îðíí íóðäēēí èðäýäýä òçøēäēýñýí í°ð°ðē° òýēäýðýýð çíðēíí байгуулбал илүү үр дүнд хүрэх боломжтой.

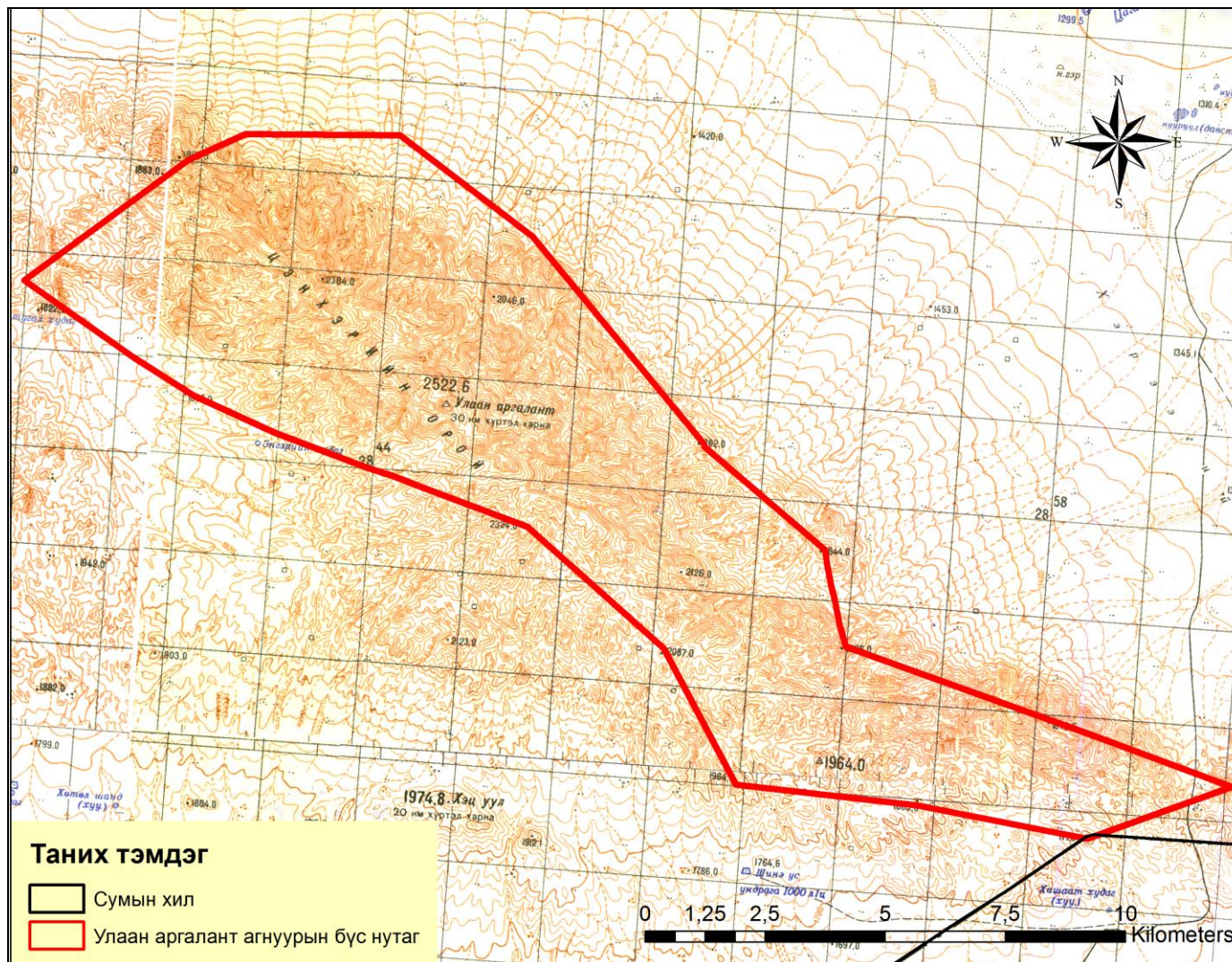
6. Өаа оодуи °°÷°ет, лаэуи оиî оîäîéí îäöîî °ñ°ө, аацдуй аауэаеéí àøèäèèè сүдүа îü äðäàëü òîîü, үíäèð üìäà болох бусад сүдэүа àìüðäüî ðäððäö íððäàð ñ¿¿ëèéí æèè¿¿äýä èè¿¿ òòðäàòðäé üäääääæ ääéäää °í°° ¿ää ýêîñèñðäîèèéí ò¿èò¿¿ð ¿¿éèèéí îîîöëüöèää òàìääèää ¿íäýñíèé ò°ò°éá°ð, îáíäæìáð ò°è°äè°ä°ä îýðäýæèèéí ääéäòéèääää îýí ääðöй хийлгэн хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Ашигласан ном, хэвлэл

1. Àìäèäíäàðð.Ñ, С.Äöèàì öýðýí.Ñ,2001, “Аргаль хонины нөөц тогтоох арга зүй”
2. Àí ääíòòðüî òóóëü 2000
3. Ääèääëü îð÷íü òòðäé Ì îíäîè öèñüî òóóèèòä ÓÁ.1997.
4. “Баянхонгор аймгийн ерөнхий агнуур зохион байгуулалт”, “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ, “СиТиБи” ХХК-ны хамтарсан судалгааны тайлан, 2013.
5. “Баянхонгор аймгийн агнуурын менежментийн төлөвлөгөө”, 2013, “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ, Баянхонгор аймгийн Байгаль орчны газар.
6. Монгол улс îí Óèääí îîî 2013, Óèääíäàðð òîð
7. “Монгол орны хөхтөн амьтдын экологи, хамгааллын менежментийн үндэслэл” суурь судалгааны нэгдсэн арга зүй, ШУА-ийн Биологийн хүрээлэн, Хөхтний экологийн лаборатори, 2008
8. Ì îíäîè îðíü Õ°òò°í àìüðíü Óèääí ääí., 2006 /ðää Ñ.Äöèàì öýðýí äíèí äóñää/
9. Монгол орны уулын туруутны нөөцийн үнэлгээний тайлан, Улаанбаатар, 2009.
10. Ì ýäýýýè öóäèòèèä ää ä¿äíýð äðää ¿¿éí èòðñ. 12 äóääð ñàðüî 1 - 6, 1997îí, /Í - Á -üî Õ°äæèèéí ò°ò°éá°ð/ ÄÄÁÎÑ/ Ì îíäîèüî Äèèèäèèéí Õ°ð°è ¿¿éè Õ°ñ°è. /. Íäèðäì ääè. õ. 70 – 80, 27;
11. Õ°ð°ñ Ýèèèäèèéí ðäèäð ääðèðèèä äíäèèäí. 1997. ÓÈÕ- üî ðîäòîîè (1997 îíü 12-ð ñàðüî 26, Äóääð 106).
12. Баянхонгораймгийн нийгэм эдийн засгийн танилцуулга.www.statist.mn/portal/

Хавсралт 1.

Баянхонгор аймгийн Баацагаан сумын “Улаан аргалант” агнуурын бүс нутаг

Хавсралт 2.

“Улаан аргалант” агнуурын бүс нутгийн хилийн цэс

№	Өргөрөг	Уртраг	Тайлбар
1	45,3368	99,7927	1690.8 тоот
2	45,3253	99,7554	1720.0 тоот
3	45,3295	99,7096	1863.0 тоот
4	45,3310	99,6616	1964.0 тоот
5	45,3556	99,6401	2087.0 тоот
6	45,3766	99,6019	2324.0 тоот
7	45,3967	99,5112	1868.0 тоот
8	45,4161	99,4642	
9	45,4405	99,5054	1967.5 тоот
10	45,4460	99,5202	
11	45,4477	99,5611	
12	45,4305	99,5981	
13	45,3937	99,6473	1862.0 тоот
14	45,3758	99,6811	1844.0 тоот
15	45,3581	99,6882	1906.0 тоот
16	45,3368	99,7927	1690.8 тоот